

Д-р Л. МИШУГА

ШЕВЧЕНКО

і

ЖІНКА

(ЖІНКА В ЖИТТІ І ТВОРАХ ПОЕТА)

Джерзі Ситі, Нью Джерзі
Накладом „Української Пресової й Книжкової
Спілки”.

Д-р Л. МИШУГА

ШЕВЧЕНКО

і

ЖІНКА

(ЖІНКА В ЖИТТІ І ТВОРАХ ПОЕТА)

Джерзі Ситі, Нью Джерзі

Накладом „Української Пресової й Книжкової
Спілки”.

1940

Printed in the United States of America
By the Ukrainian Press and Book Company

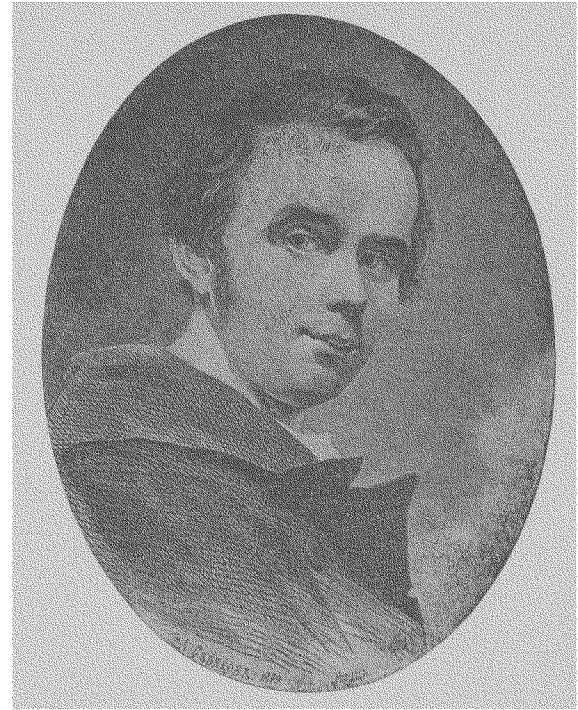

В „Свободі” (чч. 153—166 з 1939 р.) був друкований фейлетон п. з. „Шевченко і жінка”. А це є передрук цього фейлетону, що знову був виготовлений як доклад на бажання одного з дівочих клубів, що складається з українських дівчат, роджених й вихованих в Америці. У цім докладі, наскільки на це дозволяла властива тема, намагався я представити в мініятурі життя і творчість Шевченка, придержуючись хронологічного порядку. Знаючи з досвіду, як слабо ця молодь обзнайомлена з творчістю нашого генія, рішився я використати тему, яка її зацікавила, на те, щоб спробувати в легкий і приступний спосіб змалювати величню постать Шевченка.

Л. М.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(3 автопортрету)

Співець України.

„Колиж ви спитаєте про того поета, що, можна сказати, втіляє в собі український нарід, ні один українець, безумовно, ані хвилини не замислиться і скаже: „Це Тарас Шевченко”. Вже одної цієї умовини досить для того, щоб бачити у Шевченкові генія. Це я скажу тільки для тих, котрі Шевченка не читали, або читали мало і не оцінили; той же, хто на ділі познайомиться з його творами, хто вдивиться в їх дух, той прямо скаже, що це поет геніяльний”.

Так пише про Тараса Шевченка російський критик, Х. Корш.

А французький письменник Еміль Дюран підносить у 1876 р. з “REVUE DE DEUX MONDES”, що тяжко булоб знайти в цілій новітній історії такого поета як Шевченко, котрому навіть неписьменний нарід віддає таку пошану, яку „звичайно віддає святим і релігійним святощам”.

Хтож це той Шевченко? Це співець України.

„Він не тільки геній сам по собі” — пише про нього німецький письменник Карль Еміль Францоз (1889 р.) — „але водночас і втілення поетичного генія України. Його муза злучила всі найхарак-

теристичніші прикмети української літератури; хто його характеризує, дає водночас і загальний образ поетичних змагань його народу”.

Коли в царській Росії заборонив уряд 1914 р. святкувати 100-літні уродини Шевченка, росіянин, проф. Іванов, виголосив у Державній Думі промову, в якій протестував проти цієї заборони і підніс між іншим таке:

„Шевченко змагав до відомих ідеалів і до відомої правди; він мріяв про те, щоб на землі остаточно вже раз запанувала правда”, бо

Тоді як, Господи, святая
На землю правда прилетить,
Хоч на годиночку спочить,
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебр-пустиня неполита,
Зцілюшою водою вмита,
Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть
Веселим птацтвом оживуть.

У тій самій Державній Думі виголосив з того самого приводу промову селянський депутат Мершій і сказав таке:

„Все, що говорено з тої трибуни, все, що писано в часописах останніми днями про популярність Шевченка між українським народом, це все ще нічим не є, щоб можна було собі вповні уявити, як

у дійсності почитає і любить свого поета простий український нарід — селянство. Хто був на могилі Шевченка, той бачив, як селяни масами йдуть на могилу, щоб поклонитися тлінним останкам улюбленого поета, той бачив, як вони з відкритими головами співають і читають теори Шевченка, з якою набожністю вони входять до цієї світлиці, де висить портрет Шевченка, як вони поводяться перед тим портретом, так, начеб вони відчували присутність духа великого Генія, як вони ходять на пальцях і говорять шепотом. Так заховуються люди тільки в церквах. Хто був в українськiм селі, той бачив, що майже в кожній хаті висить на почеснім місці прибраний рушниками і квітами портрет Шевченка та його „Кобзар”. А цей „Кобзар” майже кожний письменний і неписьменний уміє напам'ять. Хто це знає, той не скаже, що Шевченковими святами цікавиться лиш інтелігенція — сепаратисти... Ними цікавиться весь український нарід, який жертвує свої криваво зароблені гроші на побудування пам'ятника поетові. Вже майже 50 літ святкує український нарід що року роковини Шевченка. Звичайно відправляють панахиди, а декуди уладжують аматорські вистави або літературні вечерки”.

А далі питається посол, чому це влада збороняє навіть молитися за раба Божого Тараса? „Чому? Невже тому, що Шевченко був селянський поет, вийшов із селян, що він, як його називають бю-

рократичні кола, мужицький поет? Але, панове, все має свої межі. Можна не давати народові просвічатися, закрити в нас в Україні народні бібліотеки та всякі просвітні товариства. Можна у нас в Україні забрати зо шкільних бібліотек популярні видання про сільське господарство, про кооперацію, про медицину і т. і. лише тому, що вони написані народньою мовою. Можна заборонити дітям у школі співати улюблені ними народні пісні та читати переложені українською мовою байки Крилова. А вкінці можна заборонити поставити Шевченкові пам'ятник у Києві, але, панове, жадна людська сила ніякими циркулярами не може заборонити народові любити того, кого він боготворить. Мені здається, що нам уже пора в Росії признати те, що признав цілий культурний світ. Пора признати те, що Тарас Шевченко вже сам собі здвигнув нерукотворний пам'ятник, до якого не заросте народня стежка”.

Отак боронив у Петербурзі, у Державній Думі, 1914 р., 63 роки по смерті Шевченка його пам'ять селянин, один з тих „малих отих рабів німих”, яких Шевченко мав на думці, коли писав:

...Возвеличу

Малих отих рабів німих,

Я на сторожі коло них

Поставлю слово...

Шевченко боронив своїм словом отих рабів німих, а разом з ними взяв в обо-

рону жінку, як найбільшу жертву тодішнього соціального ладу.

А як він глибоко відчував жіночу долю, видно найкраще по тім, що змалював аж у кількадесятьох своїх поемах терпіння найнещасливішої з жінок — жінки покритки, звичайної у Шевченкових часах жертви панської сваволі.

Село: рай і пекло.

Тарас Шевченко (родився 9 березня 1814 р.) виріс у селі Кирилівці в Україні, в селі, яке виглядає неначе писанка, в селі, яке з природи таке гарне, що, як описує Шевченко, здається, що сам Бог витає над селом. На горі зелений і густий гай. З вишневих садочків виглядають біленькі хатки. Здовж і поперек села йдуть дві широкі вулиці, обквітчані з обидвох боків вишнями і вербами. У глибокім ярі мигтить срібною стрічкою вузьенька річечка, а понад яром пишаються вишневі садочки, а далі попід горою розпростерли свої гіляки яблуні та груші. А понад тими садами, тим гаєм і тою річкою царює блакитне небо.

І ось над тим яром, де ставок, стояла та „хатиночка у гаї над чистим ставом край села”, де, як співає Шевченко:

Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину.

Здавалось би, що Шевченко виріс у раю, та:

В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло.
Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.

У тій хаті, коли Шевченкові було 9 літ, „нужда та праця” положили до гробу його добрячу матір, на 32 році її життя. Своє почування зприводу втрати матери передає Шевченко в своїй повісті „Близнята” в такий спосіб:

„Ніч перед Різдвом --- це дитиняче свято у всіх християнських народів, та тільки святкується не однаковими обрядами: у німців ялинкою, у москалів — теж, у нас же після празникової вечері посилають дітей з хлібом, рибою та взваром до найближчих свояків, а діти, коли ввійдуть у хату, промовляють: „Святий вечір! Прислали батько і мати до вас, дядьку, і до вас, дядино, святу вечерю”, а після цього їх з церемоніями сажують за стіл, що застелений буває усякими пісними ласощами, і гостюють їх наче дорослих, потім обмінюють їм хліб, рибу і взвар і теж з церемоніями виряжають. Діти йдуть до другого дядька, і, як рідня велика, то вертаються до дому аж перед заутренню, певна річ з гостинцем та з „шагами”, що завязані, неначе гудзики, в сорочку. Мені дуже подоба-

ється цей прекрасний звичай. У нас рідня була велика. Посадять нас, було, на санки й возять по гостях цілісеньку ніч. Я памятаю один жалістний Святий Вечір на своїм віку. В осени ми поховали свою матір, а на Святий Вечір понесли вечерю до діда і проказавши „Святий Вечір! Прислали до вас, діду, батько і...”, всі в трьох заголосили: — нам не можна було сказати: „і мати”.

Померла мати і прийшла до хати мачуха з трьома дітьми. А „хто хоч здалека бачив мачуху й зведенят, той значить” — описує пізніше Шевченко у повісті „Княжна” — „бачив пекло в найогидливішому його торжестві”, бо „між нами, дітьми, не було такої години, щоб ми не плакали та не бились; не було години, щоби батько з мачухою не сварились та не лаялись”.

Степанко, син мачухи, краде від салдата, що стояв постоем, три золоті, а мачуха твердо обстоює, що це вкрав Тарас. Зв'язали Тарасові руки і ноги — бють. Вже й мала сестра Ярина плаче й благає його, щоб признався. Під примусом заявляє, що вкрав і закопав у саді. Копають і не знаходять, бо не закопував. І знову бють. Аж заплачу, описує пізніше Шевченко, як побачу:

Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось від гилі,
Одно однісеньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що це я,
Що це молодість моя.

Так, отсей хлопчина під тином, це був кругий сирота — малий Тарас, котрий втратив матір, а за нею дуже скоро й батька.

Та була в Шевченка ще добра сестра Катерина. Коли він малою дитиною пішов шукати залізних стовпів, що підпирають небо, і їх не знайшов та підкрадався пізно до хати, то бачив, як Катерина стояла коло дверей, гляділа на перелаз, ждала на нього й сердечно втішилася, як його побачила й кликнула „прийшов, прийшов”. А потім його втішно вхопила й посадила коло стола з словами „Сідай вечеряти, приبلудо”. А по вечері повела його спати і, поклавши в ліжко, перехрестила й поцілувала й, усміхаючись, знову назвала його приبلудою. А малий Тарас не спав, а думав: брата Микиту то не одурить, бо він уже був в Одесі, але Катерину то таки одурить і скаже, що таки бачив стовпи, що підпирають небо. Тій добрій своїй сестрі Катерині присвятив Шевченко пізніше свою чудову поему „Катерина”.

Та Катерина вийшла замуж і не стало опікунки для малого Тараса. Але й друга сестра, Ярина, була дуже добра. Вона скривала Тараса від мачухи і потай носила йому їсти. Як Тарасові дуже допекло, то він утікав до замужньої сестри Катерини в Зелену Діброву. Про те розповіла пізніше Катерина одній пані, що розпитувала про Тараса, коли вже Тарас став поетом, таке:

„Приблудою, матусечко, звали його, їй Богу. Було оце й невидно, як воно рип і ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в світі у нього не допитаєшся: чи його прогнали відтіля, чи його били, чи їсти не давали. Було манівцями ходить попід дібровою, та через Гарбузів яр, та через левади та могилками. І як прийшло раз воно, то так упало грудочкою і заснуло на лаві”.

І третя сестра Тараса, Марія, нещаслива-сліпа, була дуже добра. Коли його дячок морив голодом, то сліпа сестра приховає бувало за обідом шматочок хліба й покладе в умовленому місці в садку. Вибравши вільну хвилю, Тарас попід тином тихенько прокрадався в садок і, схопивши хліб, утікав у школу, боячись попасти в очі лютій мачусі.

А які відносини були між Шевченком і його наймолодшою сестрою, Іриною, видно найкраще з його поеми „Сестрі”. Ось вона:

Минаючи убогі села
Понадніпрянські невеселі,
Я думав: „деж я прихилюсь
І де подінуся на світі”.
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь,
Сіяє батько та горить.
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,

Моя єдина сестра,
Многострадальня, святая,
Неначе в раї спочиває,
Та зза широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.

Перша любов.

Та коли Шевченкові минав 13 рік, у нього заворушилося вже щось під серцем. Він пас ягнята за селом і так йому чогось тоді любо стало, неначе в Бога. Це падав у серце малого хлопчини перший промінь непорочної любови, тої дитинної, несвідомої, а такої сильної, що залишає слід на ціле життя.

Оті почування Шевченко змальовує, пізніше, вже як поет. І розповідає, як йому, бідному сироті, здавалося, що з ним веселилося і ягня і Господне небо й село. Та нагло село почорніло. Поглянув Тарас на ягнята — не мої ягнята:

Обернувся я на хати —
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози,
Тяжкі сльози...

Та коли лилися сльози сироти Тараса,

...дівчина
При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привитала,
Утирала мої сльози,
І пошлівала...

А з тим поцілунком: з тою мовою, що розмовляє без слова, а очима, душею . серцем:

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, пігнали
Чужі ягнята до води.

Отся дівчина, що плоскінь вибирала, ота Оксаночка, не покидає уяви Шевченка ціле його життя. Когоб він із жінок у житті не стрічав, він мимоволі завжди вдивлявся, чи вони не нагадують йому „миленьку, кучеряву” Оксану.

Про ту Оксану пише критик Зайцев у статті про „Першу любов Шевченка” таке:

„Так на все життя лишило в душі поета незагряжений слід його перше кохання. І ніколи не вмре в вінку його слави ця тендітна квітка, безталанна кучерява Оксаночка — „весняний ряст”, прімуля веріс, великого й так багато стражденного серця”.

Віддали сироту до дядка. А дядк бє і плакати не дає. Треба бувало під різками тихо сидіти, ще й виразно четверту заповідь читати. Так учили Тараса читати. Згадує про це Шевченко в повісті „Княгиня”:

„Скажіть же, добрі люди, чи був коли на світі такий велитень, щоб спокійно лежав під різками та ще „не борзяся” читав четверту заповідь?”

Але до дяка Шевченко жалю не має:

„Ти, небораче, сам не тямив, що чинив. Тебе так бито й ти так бив, та в простоті сердешній не добачав у тому гріха. Мир праху твому...”

На такій науці в дяка і сільського маляря і на службі в попа пролітали молоді літа Шевченка — в злиднях, у темноті, **в** зневазі.

„Без любови, без радости юність пролетіла!” — каже про ті літа сам поет.

Як панський козачок попадає він зо своїм паном, Павлом Енгельгардом, до міста Вильна. Пан хоче зробити з Тараса свого двірського портретиста і віддає його на науку малярства до знаменитого в тих часах данського живописця Франца Лямпі.

На волі.

На литовській землі, у Вильні, стрічається Шевченко з полькою, Дунею Гашовською, швачкою, але вільною людиною. А Шевченко був кріпак-невільник. І отся швачка, що тяжко працювала, заробляючи на життя, була для Шевченка чимсь дуже високим. І по його голові зачинають кружляти думки: „Чому й нам, нещасним кріпакам, не бути такимиж людьми, як і інші вільні стани”.

Ота швачка була свідома полька. Вона поставила Шевченкові за вимогу вивчення польської мови, бо іншою мовою не

хотіла говорити. Вона була теж перенята революційними польськими ідеями. Вона знала, що готується польське повстання і нераз про це з Шевченком говорила. І треба признати, що була доброю для Шевченка: сама йому шила сорочки, прасувала маншети і краватки. Для бідного сироти і кріпака вона була новим світом. І Шевченко влюблюється в неї.

Та пан Шевченка довго не залишивсь у Вильні. Втікаючи перед польським повстанням, опинивсь аж у Петербурзі і потягнув за собою свого козачка, Шевченка.

Тут віддав ділич Шевченка на науку до маляря Ширяєва. Було це 1832 р.

І там стався такий припадок. Якось літом переходив через алею Літнього Саду Іван Сошенко, родом з України, і побачив худорлявого, замураного хлопця, з розумними очима, як відрисовує статую Сатурна, який пожирає власну дитину.

Тим замураним хлопчиною був Тарас Шевченко. Так познайомився Шевченко з земляком з України, котрий ним зацікавивсь і познайомив Шевченка з багатьма визначними українцями, котрі жили в Петербурзі, а далі зо славним російським поетом Василем Жуковським і славним тодішнім малярем, Карлом Брюлловом. Шевченко ввійшов у новий світ, артистичний, духовий і благородний. І завдяки тим людям, що входили до цього світу, йому куплено 22 квітня 1838 р. волю за суму 2,500 рублів.

Дня 22 квітня 1838 р. перший раз за-ясніло лице Шевченка дійсним щастям. Про це згадує він, коли пише, що „В божественній, безсмертній природі багато-пребагато прекрасного, але торжество й вінець безсмертної краси є лице чоловіка, напоєне щастям”.

Свобода дала Шевченкові змогу доповнювати своє знання. За рік одержав він уже в академії малярства срібну медалю.

Він завзято малює, рисує і читає. Читаючи „Вудстока” Вальтера Скота, ось що він завважує:

„Мене незвичайно зацікавила сцена, де Карло II. Стюарт, скриваючися під чужим імям у замку старого барона Лі, признається його дочці Юлії, що він король Англії і предкладає їй на своєму дворі почесне місце любовниці. Правдиво королівська дяка за гостинність!” („Артист”, 1856).

„Не женися, а то пропадеш”, дораджував молодому Шевченкові славний Брюлов, у хвили, коли сам ішов до шлюбу з надзвичайною красунею, у якої був голос, як згадує поет, такий „солодкий, чаруючий, що я слухав і сам собі не вірив, що слухаю співу смертної, земної істоти, а не якоїсь воздушної феї. Був це магічний вплив її вроди, чи дійсно вона так гарно співала, не вмію напевно сказати, але ще й тепер я ніби чую її царівний голосочок”.

Недавній кріпак пізнавав життя Петербурга у цілій повні. Пізнав і молодців „з великого світу”, що то сипали дотепами мов з рукава і знали водевільних куплетів без ліку. Бував на маскарадах, вечеряв у гарних ресторанах і розкидав грішми.

Ось він на обіді в Брюлова. Жінка його вчителя видалася йому тим разом незвичайно чарівною і привітною. Виглядало все так чудово, а вже другого дня ранком Брюлов витає Шевченка словами:

„Поздоровіть мене: я нежонатий”. І додав: „Моя жінка пішла учора по обіді до Завервайдової і не вернулася і досі”. Трагедія, яка завдала чимало болю улюбленому учителеві Шевченка.

Шевченко учиться французької мови, ходить на виклади фізики. Але мабуть турбують його й такі пригоди, про які читаємо в повісті „Артист”:

„На тому самому поверсі, що я, замешкав недавно якийсь урядник з родиною: жінкою, двома дітьми й небогою, гарною п'ятнадцять-літньою дівчиною. Яким чином розвідав я про це, зараз вам розповім. Ви памятаєте добре ваше колишнє мешкання: з маленького присінка відчиняються двері на спільний коридор. Одного разу відчиняю я ці двері, й уявіть собі моє здивування: передо мною стоїть прегарна дівчина, збентежена й почервоніла по вуха. Я не знав, що їй сказати, й помовчавши хвилину, поклонився їй,

а вона закрила лице руками, втекла й сховалась у сусідніх дверях. Що воно за знак, не тямив я, та після довгих думок і догадок пішов до кляси. Робота не вдавалася мені. Ота невідома дівчина не давала робити. На другий день вона стрінула мене на сходах і спаленіла, як за першим разом. Я також стояв, мов укопаний. Аж вона засміялася, та так то щиро, так по дитячому, що я не втерпів і теж розреготався. Та почувися чийсь кроки на сходах і ми перестали сміятись. Вона притулила палець до уст і — втекла. Я повагом піднявся по сходах і прийшов до свого мешкання ще більше збитий з пантелику, як перше. Вона кілька днів не давала мені спокою. Що хвилини виходив я на коридор у надії стрінути знайому незнайому, але вона, хоч і вибігала на коридор, то так швидко ховалася, що я не годен був навіть головою їй кивнути, а не то щоб гаразд поклонитися. Так минув цілий тиждень і я вже став забувати про неї. Але послушайте, що далше. В неділю, в десятій годині рано входить до мене Йоахим, і вгадайте, кого він із собою привів? Мою таємничу, зарум'янену красуню.

„Я у вас злодія зловив”, сказав він сміючись. Глянув я на загадкову, пустотливу дівчину, і збентежився не менше від зловленого злодія. Коли це Йоахим заважив, випустив руку дівчини й усмінувся лукаво. Та визволена красуня не втікала, як можна було сподіватися, лиш

осталася на місці й, поправивши на голові хусточку й косу, озирнулася довкола й промовила:

„Я гадала, що ви саме проти дверей сидите й малюєте, а ви онде в другій хаті”.

„А якби він проти дверей малював, то тодіб що?” — спитався Йоахим.

„Тодіб я у дірочку дивилася, як вони малюють”.

Ой довго таки не сходила з ума молодому артистові ота пустійка, молода німкня Маша, що виступає в повісті Шевченка „Артист” як Паша. А вона забігала по кілька разів у днину до робітні Шевченка. Забіжить, пощобече й пурхне, наче та птичка.

Раз треба було артистові покликати модельку. Як пустійка вбігла до покою, як звичайно весела, розсміяна й побачила ту модельку, так „нагло скаменіла, потім заголосила і мов тигр кинулася на неї”. І сама стала моделькою.

„До чого можуть довести отсі візити вашої наївної пустійки?” — запитав раз артиста його приятель. А артист затремтів, але зараз же отямився і відповів:

„На мою думку — ні до чого”.

Тоді приятель додав:

„Бережи її, мій друже, або сам бережися від неї. Роби, як чуеш, тільки тям і не забувай ніколи, що жінка — річ свята й ненарушна, а разом із тим така

приваблива, що ніяка сила волі не годна опертися тій принаді. Лиш почуття найвищої євангельської любови, лиш воно **одно** може зберегти її від неслави, а нас **від** вічних викидів совісти”. („Артист”).

Діставши нове відзначення в академії, артист полетів стрімголов з академії до хати і з великої радості розцілував свою сусідку Михайлиху. Розповідає Шевченко в своїй повісті, що це було на сходах, але, на його думку, „нічого поганого в тому нема, а всеж таки: слава Богу, що ніхто не бачив”. Вже тоді Шевченко не міг знести, коли хто опоганює святе почуття жіночої соромливости і каже: „Жінці, яка вона не булаб, винні ми коли не поважання, то хоч пристойність”.

Він ломить собі голову, що датиб читати своїй любій дівчині, яку підовчив читати:

„Кажуть, що романи не добре читати молодим дівчатам, а я поправді не знаю, що тут недоброго. Добрий роман загострює уяву й ублагороднює серце, а суха, хочби тобі й розумна книжка, не то, що нічого не навчить, але ще й охоту до читання віджене”.

Шевченкові подобаються тоді по світовому виховані жінки, бо „в них усе, від слів до рухів, в такій рівній, згідній гармонії”. Та всеж таки Шевченкові „подобається більше родинне життя простих людей”, бо між ними він почувається цілком спокійним.

Недавнього бідного кріпака всі тепер дуже полюбили. Всі до нього ласкаві. Сам Брюлов заходить до нього обідати. та проте йому часом буває невисказано сумно. В тих сумних годинах має на нього добротворний вплив тільки його чарівна учениця-моделька. І він так рад би тоді „розкрити їй боліючу душу, розіллятися, розтаяти в сльозах перед нею!”

Та одним засумований Шевченко. Його учениця, як йому здається, не любить читати. Вона за цілий місяць ледве до половини прочитала Робінзона Крузо.

Про це читаємо:

„Признаюся вам, така байдужність була мені дуже прикра, така прикра, що я зачав уже каятися, нащо я її навчив читати. Розуміється, я не сказав їй того, тільки подумав собі, а вона, як колиб підслухала мою думку, на другий день дочитала книжку до кінця, і ввечір за чаєм розповіла своїй байдужній тіточці безсмертний твір Дефо-а з таким щирим запалом і з такими подробицями, що я готов був розцілувати свою ученицю”.

Кобзар і Гайдамаки.

Здавалося, що життя столиці цілком пірвало Шевченка у свій вир. Академія, найславніший маляр, котрий стає вчителем і приятелем Шевченка, славні поети, приятелі й знайомі, гарні ресторани зо знаменитими винами і музикою, гарне й освічене жіноче товариство, театр, балет

і т. п. Чи не могло з того всього крутитися в голові недавнього слуги-кріпака? І чи не цікаве те, як сам Шевченко думає в тих часах про себе? Ось що він пише:

„Ти тут тепер гарно одягаєшся, буваєш у театрі, слухаєш концертів, жиєш серед гарних, умних людей, одним словом, раюєш, а що діється там, у тебе, дома, в Україні?”

В таких хвилинах, а їх чим далі, тим було більше, кидав він пензель, кидав товаристо, замикавсь і складав вірші. І таким першим віршем є „Причинна”, баллада про дівчину, яка блукає біля гаю над водою і жде козаченька молодого:

Що торік покинув.

Обіцяв вернутися,

Та мабуть загинув!

І мабуть не вернеться вже:

...О, Боже мій милий!

За щож ти караєш її молоду?

За те, що так щиро вона полюбила

Козацькії очі? Прости сироту!

Когож їй любити? Ні батька, ні неньки,

Одна, як та пташка в далекім краю.

Пішлиж Ти їй долю, вона молоденька,

Бо люди чужії її засміють.

Чи виннаж голубка, що голуба любить?

Про те, що Шевченко складає такі вірші, знав його приятель, український поет Гребінка, котрий у листі до другого українського письменника, Квітки Основ'яненка (1838 р.) писав:

„Є тут один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші! Як що напише, так тільки цмокни і вдар руками об поли...”

І не диво, що таке Гребінка написав, коли візьмемо під увагу, що молодий Шевченко, на 24 році життя, вийшовши щойно на волю, складає поему, яка зачинається ось яким чудовим описом природи:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари деде виглядав,
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.

Заходить раз до Шевченка Петро Мартос, український дідич з Полтавщини, котрого портрет Шевченко малював, і підняв із землі кусок записаного віршами паперу. Слово по слові й довідується, що Шевченко не тільки малює, але й віршує. Мартос перечитує ті вірші, захоплюється ними і береться їх видати своїм коштом.

В той спосіб появилася в Петербурзі 1840 р. невеличка книжечка під заголовком „КОБЗАР”, збірник поезій Т. Шевченка.

Читаючи ту книжку, писав Квітка, йому аж волосся на голові піднімалось, і він

„Кобзаря” притулив до серця, бо висказані в нім думки кріпко лягали на душу. А в тих думках торкнувся Шевченко часів, коли:

Було колись в Україні
Ревіли гармати,
Було колись Запорозці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю;
Минулося, осталися
Могили на полю!

В ту першу книжечку ввійшла Шевченкова балада „Тополя”, про дівчину, яка вірно полюбила козака, що пішов загинув.

Ось що дораджує поет дівчатам:

Кохайтесяж, любіться,
Як серденько знає.

У Шевченка:

Само серце знає,
Кого любить!

У Шевченка:

Без милого батько, мати —
Як чужії люди,
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила,
А серденько бється!

Шевченкова дівчина не слухає матери і не йде за старого й багатого, а нелюба,

На пораду матери, що „Будеш панувати”,
відповідає:

Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо,
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!

У тій першій збірці Шевченка є ще його поема „Катерина”. Рідна мати каже Катерині покидати хату з байстрюком і йти в світ шукати батька дитини. Каже йти в світ і не вертатися. На землю валиться мати з болю, але послужна твердому сільському законові, не хоче держати покритки в хаті. І старий батько, коли Катерина падає йому до ніг і просить прощення, знає тільки:

Нехай Тебе Бог прощає
Та добрії люди!
Молись Богу та йди собі,
Мені лекше буде.

Катерина вийшла мовчки з хати, взяла землі під вишнею і на хрест почепила і пішла селом:

Плаче Катерина,
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце ние,
Назад подивилась,
Покивала головою
Тай заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі,
Як роса та до схід сонця

Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світу не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янголятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.

Потішаючи бідну покритку, Шевченко не радить їй жалуватися перед людьми на свою долю, бо люди гнутья як ті лози, куди вітер віє, і карають того, кого Бог карає:

Серце моє!
Не плач, Катерино!
Не показуй людям сльозів,
Терпи до загину.
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся сльозами!
Умиєшся -- не побачать,
То й не засміються,
А серденько відпочине,
Поки сльози ллються.

А над Івасем, малим бідним байстрятем,
боліє поет у такий спосіб:

Сирота собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота,
Його бють і лають, закують в неволю.
Та ніхто про матір на сміх не пита.
А Йвася питають, зарання питають,

Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на вулиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носить.

Кохайтесь, чорнобриві, як серденько
знає, дораджує поет дівчатам, але разом
з тим дораджує їм і шануватися, щоб
не довелось їм, як тій нещасній Катерині,
москаля шукати!

Жие Шевченко серед гарних людей,
але на чужині. А серце його рветься в
Україну:

Україно, Україно!
Ненько, моя ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Завяне серденько!

Поет боліє душею, що ніхто не бачить у світі, як закована в кайдани Україна, неначе та сирота, понад Дніпром плаче. Він боліє, що її бачить тільки ворог, котрий її поневолив, а тепер сміється над нею.

І до нього він відзивається:

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине;
Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.

Шевченко відчував, що тих його болі, тих думок, там у Петербурзі, у столиці Росії, яка поневолила Україну, ніхто не відчує і не зрозуміє. Тому він оті думи, ту свою першу книжечку висилає в Україну:

В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну.
Там знайдете шире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете ширу правду,
А ще може й славу.

За рік по „Кобзарю” появилася 1841 р. у Петербурзі найбільша Шевченкова поема „Гайдамаки”, для якої підкладом стали народні бунти в Україні з 1768 р., звернені проти польських панів. Нарід піднявся, бо з давньої козацької слави осталися тільки руїни, бо:

...люди мруть,
Конають у тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти, а дівчата,
Землі козацької краса
У ляха вяне...

Шевченко змальовує в тій поемі картини, грізні й жахливі:

Україна, знай, горить,
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає.
Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить,

Ніде не чуť людської мови,
Звір тільки вие, йде в село,
Де чує трупи.

І ось між такі картини влітає поет
свою Оксаночку. Ось надбігла вона до
сироти Яреми, що нетерпеливо жде на
неї. Як з неба злетіла, усміхнулась, сіла
й обнялися:

„Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?”

„Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав,
Коло нього все поралась”.

„А мене й байдуже?”

„Який бо ти, їй же Богу!
І сльози блиснули.

„Не плач, серце, я жартую
„Жарти!”

Усміхнулась.

Прихилилась головою,
Та й ніби заснула.

І поплила солодка розмова. Та це не
легко розказати:

Як козак чорнявий
Під вербою над водою,
Обнявшись, сумує,
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий,
Мій”.

Аж верби нагинались
На таку мову.
Ото мова. Не розкажу
Мої чорноброві,
Не розкажу проти ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.

І ота Оксана падає жертвою сваволі польської шляхти. І Ярема мстить за народні кривди і за свою Оксаночку. І мстить з гайдамаками так, що поет просить блілого місяця, щоб зайшов за хмари і не глядів на ту страшну пімсту.

Про свою Оксаночку згадує ще Шевченко і в поезії „Оксані К...ко.”, написаній 1841 р. на память того, що давно минуло:

...Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь.
Виливаю сльози на мою Маряну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.

Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Маряну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишне згадай.

Для Маряни неможливо повірити, що-
би могли розійтися ті, що любляться і
далі жити:

Хіба було коли в світі,
Щоб ті, що кохались,
Розійшлися, не взялися,
Живими остались?

Ні, це тільки сліпі кобзарі припуска-
ють, що це можливе:

То кобзарі вигадують,
Бо, сліпі, не знають;
Бо не бачать, що є брови
Чорні й карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий;
Що є коси, чорні коси,
Козацька чуприна,
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуся, скажу йому:
„Орле сизокрилий!
Люблю тебе й на тім світі,
Як на цім любила”.

Ось про яку любов просить поет свою
Оксаночку згадувати!

„Кобзар” і „Гайдамаки” покрили від-
разу Шевченка славою в Україні.

Всюди відчули, що це зявився геній. Прямо чуда-дива розказували серед освічених кол в Україні про людину, котра до 24 року була кріпаком, а, вийшовши на волю, написала українською мовою щось таке, від чого при читанні, як казав Квітка, аж волося дубом ставало.

В Україні.

Аж ось 1843 р. вибирається за своїми думами і сам Шевченко в Україну. Покинув він Україну як 15-літній, обдертий, замурзаний панський слуга, а вертався як зрілий мужчина з високим чолом, глибоко осадженими, темно сивими очима, великими устами, буйною, на лівий бік зачесаною чуприною, старанно виголений і вдягнений, з хусткою, по модному під ковніром повязаною. І в плащі, за який заплатив аж 100 карбованців.

Тому 14 років не звертав на нього в Україні ніхто ніякої уваги. А тепер, як тільки вступив на українську землю, зачали запрошувати його в гості до панських, а навіть князівських палат.

Таким способом гостював Шевченко кількома наворотами і в домі князя Миколи Репніна, бувшого генерал-губернатора Лівобережжя, попалого в царську неласку за свої ліберальні погляди.

Дружина кн. Репніна була внучкою Кирила Розумовського, останнього гетьмана України. Князя М. Репніна обвинувачували в міністерстві в Петербурзі в українському сепаратизмі, в замірі відділити Україну від Росії й проголосити себе гетьманом. Князь був противником кріпацтва і стояв за давні права козаків та за старі козацькі традиції. Ось тим дасться пояснити те, що недавній кріпак Шевченко міг стати гостем у княжому домі Репніних.

Княжна Репніна.

У тім княжім дворі стрінувся 29-літній Тарас Шевченко з 35-літньою княжною, високоосвіченою і благородною Варварою Репнін, людиною, що виросла в багатстві й розкошах, яку описує один з її знайомих, Петро Селецький, як загонисту, енергійну, з живими очима, добру, до тепну, милу і любу, котра „була провидінням бідних і нещасливих”.

Шевченко зробив на Репніних відразу дуже гарне вражіння. Вже першого дня побуту він співав у них українські пісні, а княжна Репніна, згадуючи про цей спів, казала, що „мягкий, пронизаний сумоголос Шевченка поневолі переймав наскрізь душу”.

Першу свою стрічу з Шевченком описала княжна по французьки, в листі до свого духового батька, швайцарця Шарля Ейнара. Описуючи життя Шевченка, по-

дає, що він походить з кріпацького роду, але що значить бути „кріпаком” — цього, пише княжна, швайцарець, син вільної країни, зрозуміти не може.

Шевченко, недавній кріпак, став незабаром у Репніних і в інших панських дворах, де йому доводилося бувати, першою фігурою. Дами тільки й говорили, що про нього. Одні, бо це виглядало модним, а другі з жіночої кокетерії. Та княжна Варвара гляділа на нього іншими очима. Ось як описує вона переживання, коли вслухувалася, як Шевченко читає свою поему „Сліпа”:

„І ось він починає читати. О, колиб я могла передати вам усе, що я пережила в часі цього читання! Які почування, які думки, яка краса, який чар і який біль! Моє обличчя було все мокре від сліз і це було щастям, бо я мусіла би була кричати, колиб моє хвилювання не знайшло цього виходу для себе; я відчувала болісний біль у грудях. Після читання я не сказала нічого. Ви знаєте, що при всій моїй балакучості я трачу від хвилювання здатність говорити. І яка м'ягка, чаруюча маніра читати! Це була захоплива музика, що співала м'якодіїні вірші нашою гарною мовою, здатною все висловити”.

Як Шевченко зрушив княжну своєю особою і тим читанням, видно по тім, що вона пише далі:

„Перед сном я так гаряче молилася, я так пристрасно любила весь світ, я бу-

ла така добра; боюся, навіть ліпша, ніж я є в дійсності”.

Та, з другого боку, вона хвилюється. Завважує, що Шевченко зачинає звертати більшу увагу на гарну і кокетливу її подругу — Глафіру. І це шарпає її нерви. Вона бажає йому добра, бажає сама зробити йому добро, але разом з тим відчуває заздрість. Все те описане в оповіданні княжни, в яким криються під іменами Березовського — Шевченко, Віри — княжна Варвара Репнін, а Софії — Глафіра.

При цьому згадаємо, що злотокоса, кучерява Глафіра, вихованниця кн. Репніних, припала Шевченкові особливо до вподоби ще тому, що мала мистецький талант і була маляркою. Вона теж зробила з Шевченка кілька шкіців, що й досі заховались. А її сестра Єлисавета залишила гарні вірші про Шевченка. Про Глафіру згадують, що вона „кам'яніла” як слухала як Шевченко читає. Княжна Варвара описує її так: „Вона розумна, дуже розумна, легко все схоплює, добра і дивно обдарована розумінням цього, що прикрасне”.

Ось бал у княжім дворі. Все крутиться, рябо перемішується. Мужчини виглядають утомлені й знуджені. Дами говорять про все, а тільки не про те, що їх дійсно займає. В ту нудну атмосферу входить життя. З'являється Березовський. Загальне голосне „а” зустріло усміхненого молодого чоловіка, а він „одному кланяється, другому відповідає поклоном,

одному стискає руку, до іншого всміхається. „Віра танцює, але, крутячись вальса, тільки сповидно належить до тих, що веселяться. Сіли до столу. Березовський нахилився до Софії і щось їй шепнув. Вона „почервоніла й, усміхаючись, відповіла, що поети привикли говорити приємності, на що Віра глумливо відповіла, що, на щастя, є поети, котрі не понижують свого таланту до таких небилиць, лишаючи подібне заняття сальоновим чепурунам”. Та це не помагає, бо інша красуня, Ольга, та пугар шампанського втягають Березовського далі в пусту розмову, яка Віру то журила то обурювала, бо вона пізнала, що він „може бути великим, і всіми силами душі хотіла, щоб він завсіди й у всім був великим”. Бо він був поетом у всім значінні цього слова, бо: „він своїми віршами перемагав усіх; він витискав із очей тих, що його слухали, сльози розчулення та спочування; він настроював душі на високий діяпозон своєї захопливої ліри; він поривав за собою старих і молодих, холодних і палких. Читаючи свої дивні твори, він робився чаруючим, його музикальний голос переливав у серця слухачів усі глибокі почування, що тоді панували над ним. Він був наділений більш ніж талантом: йому був даний геній, і його чула й добра душа настроювали його сопілку на високе і святе”.

„Його не можна було не любити”, каже Віра, і як „молила вона Бога, що

наділив Генієм її улюбленого поета, щоб Він поміг йому досягнути високу ціль, призначену для нього, щоб Він осяяв і проміннями слави і проміннями щастя земний шлях її улюбленця, а його вона прохала тільки вірити в її безумовну дружбу”.

Березовський знав про почування Віри до нього і так „був певний у непохитності її почувань, що зо свого боку не докладав жадних старань, щоб їх пестити і піддержувати”. А це заносило холодом і боліло княжну. І то боліло тим більше, бо вона чує, як її знайомий сміється з залицянь Березовського до Софії й каже, що вона — графиня, гарна, багата, а „він, що в нім?” Віра не може цього стерпіти і з натиском відповідає, що Софія справді графиня, але не варта того кріпака, бо він „геній, доброта, висока душа, він увесь поезія”.

Так і гляділа Віра на Березовського. Вона його любила щиро „не тільки як чоловіка розумного, доброго, з палкою душею, котрий привязав її до себе довірям, але і як промінь слави її рідного краю”. Вона не хотіла бачити його в товаристві пустої молоді, що запивалася, ні в товаристві пустих, кокетливих жінок, бож він такий принадний, коли „сяє геній на його високім відкритім чолі”. Вона хотіла бачити його завжди як „ясний вогонь горить в його очах”, бо тоді він щиро розумний” і „чарівно добрий”.

„Побачивши його раз великим”, пише княжна на іншому місці, „я хотіла завсіди

бачити його великим; я хотіла, щоб він був незмінно святим і осяяним, щоб він ширив правду силою свого незрівняного таланту, — і хотіла, щоб це сталося через мене”.

І яка це була для неї радість, коли запитала раз Шевченка, чи він уміє розмовляти з ангелами. А він сів і написав по російськи чудовий вірш про доброго ангела, присвячений княжній. Це тоді вона вже не могла здержатись і схопилась і поцілувала Шевченка в чоло. І про все те матері розповіла — з винятком одного тільки — поцілунку!

Та чим далі, тим дивніші стають відносини між Шевченком і княжною. Вона жалується у листі, що Шевченко не розмовний з нею, що її оминає, що обидвоє мають „вигляд двох закоханих, що посварилися”. А „під кінець він став таким мовчазним і таким холодним зо мною, що я від цього не тільки попала в сум, але й занедужала”. Та кілька днів пізніше, пише вона, Шевченко підійшов до неї і поцілував її в руку „з такою любовію і щирим серцем, що я знову почувла радість у серці”.

Мати княжни не звертала на це все уваги. Була хоровита й не припускала, щоб між її дочкою і бувшим кріпаком доходило до того, щоб княжна могла поцілувати кріпака. Але інші завважували це. А особливо журився тим Капніст, приятель дому Репніних і приятель Шевченка. Він то зробив докір княжній і сказав

їй, що вона поступає егоїстично, коли не застановляється над наслідками її відношення до Шевченка. Княжна відповідає йому, що вона передумала це, вважає докір слухним і хоче бути тільки другом, сестрою Шевченка, та що в 35 році життя вона вже може себе сконтролювати. Та Капніст заявив, що „вік нічого не доказує, що коли жінка й молодий чоловічина називають одно одного сестрою і братом, у цім завжди є небезпека”.

Капніст доніс княжні іншим разом, що він знає, що Шевченко переконаний у тім, що княжна його кохає. Це дало княжній привід до того, що вона при найближчій нагоді розповіла Шевченкові про свої почування до нього, що „вона моглаб щиро любити його жінку, колиб він оженився”; що вона хотілаб, щоб „він був добрим, чистим і великим”.

Шевченко по таких розмовах ставав холодним, мовчазним та байдужим, а це знову дратувало княжну.

Коли поміщик, ніби друг Шевченка, зневажив його, нагадуючи йому кріпацтво і коли Шевченко відчитував зневажливого листа перед княжною та заплакав з болю, княжна описує свої почування ось як:

„Бачити мужчину як плаче, зокрема, коли гаряче любиш його, почувати, що його понизили, це дуже болюче. Я не знала, що сказати, що зробити, щоб потішити його. Я пригорнула його голову

до моїх грудей, обняла його, поцілувала його руку, цілувалаб його ноги”.

Відносини між Шевченком і княжною уклалися так, що, як вона пише, „я розмовляла з ним кілька разів, причім щораз більше виходив на верх мій потяг до нього. Він відповідав мені деколи теплим почуванням, але пристрасним ніколи”.

Шевченко називав княжну сестрою. Говорив до неї часто через „ти”. Але це, як пише княжна, треба розуміти у Шевченка інакше, бо „Шевченко — дитя природи і не має ніякого виображення про те, що випадає, одначе у нього багато такту, доброти і пошани до всього святого, тому він з усіми чемний, повний пошани для старших і всі його люблять”.

„Колиб я бачила”, каже княжна, „з його боку кохання, я може відповілаб йому пристрасстю...!” Та й без „пристрасти” Шевченко так нею потрясає, що вона „біблію забула, стала млява й недбала в молитвах”.

Знову в своїм оповіданні вона признається, що Шевченко (Березовський) „міг би бути вибранцем моєї душі, але тепер напевно моє почування до нього ніщо інше, як дружба”. „Та”, пише княжна, „мені не потрібне його кохання. Я хочу лише бачити його щасливим, славним, добрим”.

Княжна, як це тоді було звичаєм, знала ріжні європейські мови, але своєї рідної, української не знала. Під впливом духа Шевченка вона почала виучувати

мову кріпаків, свою рідну українську мову, щоб краще розуміти писане тою мовою Шевченкове слово та пізнати всю красу його поезій. Вона боліє разом з Шевченком над тим, що нарід стогне у неволі, темноті й нужді; вона відчуває глибоко протест Шевченка, звернений проти царату.

Скрізь був і скрізь плакав.

Перебуваючи в Україні, Шевченко приглянувся ще раз до того пекла, з якого сам вийшов. „Скрізь був я і скрізь плакав”, так згадує він про відвідини рідного краю. У своїм селі дізнався він і про долю своєї любої чорнобривої Оксаночки. Ось як він це описує пізніше (1849) в поезії „Ми вкупочці колись росли”:

...„Чи жива
Отта Оксаночка?” питаю
У брата тихо я. — „Яка?”
— „Отта маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись”...
— „Чогож ти, брате, зажурився?”
— „Я не журюсь”. — „Помандрувала
Отта Оксаночка в поход
За москалями, та й пропала.
Вернулась, правда, через год,
Та що з того? З байстрам вернулась,
Острижена. Було, в ночі
Сидить під тином, мов зозуля,
Та кує, або кричить,
Або тихесенько співає,
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділась.
Занапастилась, одурила,...
А що за дівчина була!”

Вернувшись з України до Петербурга, Шевченко не міг отрястися з тих вражіннь, що їх зазнав в Україні. Перед його очима стоїть бідна вдова („Сова”, 1844 р.), що то породила сина й:

До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
Досвіта співала:
„Е...люлі!
Питала зозулі,
Зозуля кувала,
Правдоньку казала...

Казала, що буде вдова панувати, бо син виросте:

Як ясень високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не одинокий.

Та як син підріс, стали в селі хлопців у кайдани кувати, а як привезли їх, щоб їм чуприни голити, себто до війська брати, то:

Усе дрібні, усе малі,
Все багатих діти.
Той каліка-недоріка,
Той не вміє стати,
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі не в лад, усіх назад,
В усіх доля — мати.
А у вдови один син,
Тай той якраз під аршин.

І пішов син служити цареві. Нема вістки рік, два, а далі й десятій. Стара вдова пішла на службу, молилась, ридала й ждала, а потім заклjala все на світі й одуріла.

Чим далі, тим болючіше Шевченкові писати. Бо здається, що ніхто не відчуває його дум:

Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!

Так пише він у поезії, присвяченій великому синові української землі, Миколі Гоголеві. Він сумнівається, чи при такій деспотії, яка тоді панувала:

...заревуть в Україні
Вольнії гармати.

Душа його сумує. Чогож ти сусмуєш?
— питає себе Шевченко в поемі „Сон” і відповідає:

Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо, високо за синії хмари:
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь! У тім раю, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обути
Панят недорослих.
А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують.
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо віддають.
Бо його, бач, трохи...

А онде під тинном
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі, очі!
Нащо ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізми не злилися?
То покритка попід тинню
З байстрам шкандибає,
Батько й мати одцурались,
Чужі не пускають,
Старці навіть цураються.
А панич не знає,
З двацятою, недолюдок,
Душі пропиває.

Ось це те народне горе, що його бачив Шевченко в Україні. В тій самій поемі Шевченко таврує деспотизм, обжаловує царат за кривди, проклинає царя Петра Першого, що голодом у тюрмі замучив українського гетьмана Павла Полуботка. І проклинає царицю Катерину II, яка зруйнувала Січ Запорозьку, свідка слави і волі України:

Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину.

Дня 22 березня 1845 р. Шевченко скінчив Петербурзьку Академію і дістав диплом „свобідного артиста”. І поїхав знову відвідати Україну. І знову поет боліє,

що люди стогнуть у кайданах, що („Іван Гус”, 1845):

Немає з ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За євангеліє правди,
За темнії люди.

1845 рік це час найбільшої продуктивності духа Шевченка, найсильнішого його бунту проти суспільного ладу, побудованого на брехні, кривді й неправді. Це заповіт („Суботів”), що

Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.

Це час, у яким Шевченко заповідає у „Посланню”, що розкуються незабаром заковані люди, коли він звертається до поневолених з покликом:

...вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кровю
Волю окропіте!

У тімсамім часі змальовує він теж різні типи жінки-страдниці. В „Лелії” бере в оборону нещасне байстря, жертву панської розпусти, над якою люди знущались, остригли їй довгі коси і реготались. А Бог по смерті зробив те неща-

сне диття лелією-снігоцвітом, який पि-
шався по палатах. І питає вона бідна:

Нащо мене Бог поставив
Цвітом на цім світі
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й мою матір.

А скільки материнської любови і по-
святи влив Шевченко у свою „Наймич-
ку"! Для добра дитини мати не виявляє
свого імени, стає наймичкою, не допиває,
не доїдає, а дитину годує і хоч як спра-
цьована, чує вночі як дитина дише. А як
Марко виріс і вже сватають за нього та-
ку кралю, що хоч і за гетьмана, то мати-
наймичка не хоче заступити при шлюбі
синові матір, щоби богачі не посміялися.
що в сина мати-наймичка. І хоч стільки
вистерпіла, то, вмираючи, ще просила в си-
на вибачення:

„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті.
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!”
Тай замовкла.

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матери,
А мати вже спала!

Мати у „Відьмі” прощає навіть тому
панові, що її звів, що проміняв її дочку
за хорта, а сина в карти програв. Ще
свічку дала йому в руки і перехрестила,
як конав, і „Отче наш” говорила.

На вищий щабель.

Шевченко заблестів тоді усею силою свого генія. Приятелі Шевченка хочуть двигнути поета на ще вищий щабель. Ганна Барвінок, жінка славного письменника, Панька Куліша, офірує, так, щоб Шевченко не знав, свої дорогоценності стародавні, щоб за них вислати поета у широкий світ, а в першу чергу до Італії, щоб там кінчив вищі студії малярства. Княжна Репніна збирає передплату на журнал „Живописна Україна”, яку мав Шевченко редагувати, та намагається добути для поета посаду в київськiм університеті. Вона листується з поетом і піддержує його на дусі, коли його поетичний лет спадає. Вона запевняє Шевченка, що він повинен почувати себе щасливим, бо багато чесних і теплих душ бажають йому добра. Вона дбає про добру славу Шевченка. Відтягає його далі від пус-того товариства і піддає йому цілий ряд розумних і чесних людей, з котрими він повинен приставати, бо, як вона пише Шевченкові, з такими приятелями „все гарне, благородне, що є у вас, розвиватиметься чимраз більше, вам буде добре і всім вашим щирим приятелям радісно”.

Арешт, присуд і заслання.

Та це був час, коли в Росії за ніяким душогубом чи злочинцем не слідило стільки очей, що за новою книжкою. Шевченкові поезії, з яких сипалися страшні удари на гнобителів поневолених мас, появи-

лися в таких часах, коли урядовими розпорядками було заборонено вживати таких слів як „конституція, депутат, вибори, народня воля, потреби робітничої класи”.

Долю письменника, котрий важився противитись тій владі, описує Олександр Герцен у виданій ним у Лондоні (1853 р.) книжці про „Суспільні відносини в Росії” в такий спосіб:

„Страшна та сумна доля жде в нас кожного, хто зважиться підняти свою голову понад межу, вказану царським скиптром. Невблагана доля жене його до могили, хтоб він не був: поет, звичайний громадянин чи філософ. І історія нашої літератури це спис мучеників або виказ покараних”. І так подає далі Герцен:

„Рилеева повішено на приказ Миколи Першого, Пушкіна забито в поединку, коли він мав 38 літ. Грібоедова замордовано в Тегерані. Лермонтов поляг на Кавказі в поединку в трицять років життя. Веневітинов згинув як двадцять дво-літній юнак через суспільні відносини. Кольцова замучило його найближче оточення і він умер, маючи 33 роки. Белінський умер, досягнувши віку 33 років, від холоду і голоду. Полежаєв умер у військовім шпиталі, по примусовій осьмилітній службі на Кавказі. Бярятінський помер на вигнанні, в котрім він мучився 12 літ. Бестужев поляг на Кавказі у зовсім молодім віці, а передтим мучився в сибірській каторзі”.

Все те бачив і про все те Шевченко добре знав. Та сумна доля інших не застрашила його духа, не спинила його протесту проти гнету і визиску. Навпаки, він протестував у своїх творах проти насильства сильніше від кожного з тих покараних письменників, а навіть сильніше від усіх них разом.

Наслідки цього були очевидні. В той день, коли заходами княжни Репніної й приятелів надано Шевченкові посаду в київським університеті, його арештовано. Було це в Києві дня 5 квітня 1847 р. Негайно відвезено його з Києва до Петербурга і там розпочато над ним слідство.

Та, сидючи в цитаделі, далеко від України і ждучи присуду, Шевченко не так журився тим, що з ним станеться, чи він помре на чужині чи в Україні. Щодо цього то йому однаково, але не однаково йому:

Як Україну злії люди
Присплять...

У тій тюрмі складає він і такі чудові вірші як „Вечір”:

Садок вишневий коло хати,
Хруші над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Семя вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все. Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

У тій же цитаделі оспівує він горе салдата, котрому панич забрав і знеславив його любу Ганнусю, горе кріпака, котрий не може навіть одружитися без волі пана й окупу.

Він терпить за Україну і ще взиває своїх братів:

Свою Україну любіть,
Любіть її!... Во рвемя люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Шеф жандармів, граф Орлов, зробив на підставі слідства доклад, що Шевченко „складав українські вірші, сильно бунтарського змісту”, що „в них він плаче над поневоленою, безталанною Україною, то вихвалює козацькі вольності за часів гетьманщини”, та що він через те „придбав собі між своїми земляками славу знаменитого українського письменника і тому то його вірші двічі шкідливі й небезпечні”. З улюбленими в Україні Шевченковими віршами, подає далі граф Орлов, моголиб зародитися в Україні і „вкорінитися переконання про здогадні гаразди часів гетьманщини, про те, що вернути оті часи булоб щастям і що Україна моголаб існувати як окрема держава”.

За те наложено на Шевченка таку кару:

„Художника Шевченка, за складання бунтарських і у великій мірі непристойних віршів, як людину кріпкої будови тіла, вислати рядовим в Оренбурський окремих корпус, з правом вислуги, поручивши властям, щоб пильно його берегли та щоб він ніяк не міг писати бунтарських і пашквільних творів”.

Під те дописав цар Микола олівцем власною рукою таке: „Під найпильніший догляд, заборонивши писати і рисувати”. Отсей, як казав граф Орлов, милосердний присуд відчитано Шевченкові 30 травня 1847 року.

Про це доніс Шевченко княжні Варварі в такий спосіб:

„30 травня мені прочитали затвердження і я був уже не вчитель київського університету, а простий вояк оренбурзького лінійного гарнізону”. А далі пише таке:

„Ви певно розсміялисяб, колиб побачили тепер мене. Уявіть собі найнезграбнішого гарнізонового вояка, з кудлами, необголеного, з дивоглядними вусами, й це буду я. Смішно, а сльози котяться. Що робити, так подобається Богу. Видко, я мало терпів у моїм житті, й правда, що давні мої страждання в порівнянні з теперішніми були дитинячими слізми, гірко, ненависно гірко. І при всім цім горю мені як найгостріше заборонено малювати, щоб ні було, й писати (крім листів), а тут так багато нового”.

На це відписує Шевченкові княжна:

„Ні, я би не засміялася, а заридалаб, коли би побачила вас тепер, і молилаб Бога дати мому язикові красномовність, щоб потішити вас, піднести вашого духа вище гіркої вашої долі. Колиб це заležало від мене, то, розпечатавши мій лист, ви наповнилисяб ласкою, він відсвіжив би вас, укріпив, ви бадьоро й з покорою носилиб ваш хрест”.

„Яка зрозуміла мені ваша мука не малявати! Бог дасть — це переміниться”.

„...пригадайте, що багато молиться за вас, що хоча вони віддалені від вас, але думають і пильнують за вас”.

А ці слова потіхи приходили до Шевченка в часі, про який він у листі до княжни висловлюється ось як:

„Давніше я дивився на природу оживлену і неживлену як на найдосконалішу картину, а тепер неначе очі перемінилися: ні ліній, ні барв, нічого не бачу. Невже це почування прегарного втрачене навіки? А я так дорожив ним! Так пестив його!”

В кірґізьких степах і над Аральним морем.

Це вже писав Шевченко з Орської кріпости, глухої пустині, яку кірґізи називали „поганим місцем”. Тамтуди запроторено Шевченка. Ротний командант заявив поетові, що буде побитий різками, як тільки не буде повинувався приказам, себто, коли між іншим пробуватиме пи-

сати чи рисувати. Кинено його до смердячої хати між салдатів, що тільки знали по сороміцьки розмовляти і співати. І так проходили дні на тім, що, як каже Шевченко, вели кожного дня на позорище „старого дурня муштрувати”. В таких обставинах Шевченко часами крадькома складав вірші й ховав їх за халявою. В той спосіб заховався цілий цикль невольницьких пісень поета, які є архитворами української лірничої поезії. Вони повні туги за рідним краєм, повні таких тужливих акордів як отсей:

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.

І несеться думка поета з кіргізьких степів в українське село, а:

Село у нашій Україні —
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром...
Сам Бог витає над селом!

І от у тому господньому селі в Україні живе княжна („Княжна”, 1847), якій Господь дав волю і розум на світі, і кра-

су дав, і серце чисте, а не дав жити. А
їй так хотілось жити як ті люди, що
любляться:

Хотілось любити
Хоч годочок, хоч часочок
На світ подивитись.

Але князь гуляка і п'яниця, якжеж його
любити, а це так:

Не весело на світі жить,
Коли нема кого любить.

Та дав Господь дожити княжні радо-
сти на світі:

Узрїть його, поцілувать
Свое единее дитя,
І перший крик його почути!
О, діти, діти, діти, діти!...
Велика Божа благодать!

Та:

Княгині тільки вміють
Привести дитину,
А годувать та доглядать
Не вміють княгині.

Зате Шевченкова княжна свою дитину
сама доглядала:

Сорочечки шила
І маленькі рукавчата
Шовком вишивала,
І купала й колихала,
Сама й годувала.

і росте молода дочка, чорнобрива, ка-
роока, як вилита мати. Та княжна вмирає,
а її безталанне дитя падає жертвою пя-
ного князя, свого власного батька.

Як обурювало Шевченка оте панське збещення безборонних жінок, видно з його поеми „Варнак” (1848), де описана пімста кріпака на панах за те, що панич пустив покриткою його дівчину. За це розповідає варнак:

Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла...

В тім самім часі стояла перед його очима і його власна безталанна Оксачка. Він бачив її образ разом з образом рідного села й плакав, що йому Бог не дав дожити віку у тім селі, разом з Оксачкою. Бо тоді те село з усіми його злиднями булоб раєм у порівнянні до того, що йому тепер доводиться пережити.

Княжна Репніна зважилася написати до графа Орлова листа й просила його дозволити Шевченкові хоч малювати. В листі до гр. Орлова пише вона по французьки ось що:

„Я стаю перед вами, пане графе, заступницею за безталанного Шевченка. Знаючи його добре, я можу посвідчити, що якаб не була його провина, він уже стільки покараний, відданням до війська й засланням з рідного краю, що ледви чи є яка потреба додавати до його кари ще витончену жорстокість, забороняти йому малювати. Сподіваюся, пане графе, ви зрозумієте, що, знаючи добре Шевченка, знаючи, що він самотній у цім світі, я вважала своїм обовязком зробити все

можливе, щоб облекшити його долю. Для досягнення цієї цілі нема в мене іншого шляху, як тільки звернутися до вас, щоб ви виклопотали йому дозвіл малювати. Цієї ласки я прошу вас із складеними на грудях руками! Хоча я сама по собі нічого не значу, але яко донька мого батька, я признаю за собою право обзиватися за нещасливим”.

І графиня Глафира, що була свого часу для Шевченка „сонцем”, не забуває за поета-засланця. Посилаючи частину „живого щирого співчуття” з нагоди Нового Року (1848), пише таке: „Чого можу Вам побажати у новому році? Благодаті Божої, терпіння і сліз, щоб освіжити і розтопити духовну пустиню Вашого життя”.

А ось її великодні побажання, вислані Шевченкові на засланні:

„Хай воскресне Христос у Вашій душі, мій добрий Тарасе Григорієвичу, хай освятить він Вашу душу, хай просяє у вас свята ласка!”

Такі листи були тоді одинокою розрадою для Шевченка.

Весною 1848 р. вислано його з науковою експедицією на Аральське озеро. Яке було страшне життя в Орській кріпості, то воно було раєм, коли порівняти те життя з тим, що приходилося виносити у таких експедиціях, що подобали на воєнні походи. Він не одержував навіть почти півтора року і не може з ніким листуватися. А княжна Репніна думає, що він забув за неї.

Як тільки Шевченко вернувся в Оренбург, негайно висилає до княжни листа, в яким пише:

„І хай хоронить вас Господь подумати, що я міг забути вас, добра моя Варваро Миколаївно”. А свій душевний стан описує Шевченко ось як:

„Уявіть собі! Впродовж сливе трьох років ні одної ідеї, ні одного надхненого помислу — проза й проза, або краще сказати, степ і степ! Так, Варваро Миколаївно, я сам дивуюся моїй переміні; в мене тепер сливе нема ні суму ні радості, зате є душевний мир, моральний спокій до рибячої холонокровности. Будучина для мене не існує. Невже постійні нещастя можуть так сумно переробити людину?”

За листуванням Шевченка пильно слідили. Граф Орлов, як дізнався, що княжна Репніна листується з Шевченком, грозив княжні ось як:

„Ваше листування з Шевченком, а також і те, що ваша сіятельність іще перед тим зверталися до мене з посередництвом у справі облекшення долі згаданого простого вояка, доказує, що ви брали в нім участь, непристойну з огляду на його зіпсуті й розпусні прикмети”. А при кінці листа загрозив, що коли княжна не перестане листуватися з Шевченком, то ждуть її погані наслідки. Від того часу нема сліду листування між княжною і Шевченком.

Не доходять і інші листи. Остався сам
одинокий і зо своїми думами та з убо-
гими кіргізами, серед яких жив. Не бачив
українського села. І рідко доходило до
нього яке слово з України. Тільки оста-
лася зоря вечірня, цеж та, що й в Украї-
ні. І до неї поет звертається:

Зоре моя вечірня!
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

Йому неначе у сні бачиться, як:

...місяць з зорями сіяв
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв,
І все те, все те в Україні.

Від села зветается він знову до цар-
ських палат. Таврує в поемі „Царі” роз-
пусту Давида і його сина Амона, таврує
і Володимира Великого за схоплення Рог-
ніди і вбиття її батька Рогволода. І втікає
від царів катів і царських палат знову
на село:

Ходімо в селища: там люди!
А там де люди, добре буде;
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить!

А там на селі бідний Микита, найкращий парубок, та в сірій свитині, глядить на титарівну як на королівну („Титарівна”, 1848) і:

Шеляга виймає
І за останнього
Музику наймає,
І нерівню титарівну
У танець витає.
„Одчепися, пройдисвіте!”
І зареготалась
Титарівна: „Хіба тобі
Наймичок не стало?”
Насміялась титарівна
З бідного Микити,
Насміялася при людях,
Що він в сірій свиті.

Засміялася при людях, а вернувшись додому, не вечеряла, не спала, бо:

Диво дивнее на світі
З тим серцем буває:
У вечорі цурається,
Вранці забажає,
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світу
Шукать піде. Оттак тепер
Не знає, де дігись
Титарівна.

І поет навчає:

Стережіться, дівчатовька,
Сміятись з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні.

На тім тлі змальовує далі поет трагічне життя титарівної.

Знову село. І знов новий образ. І знову про отих панів:

...дурень лає
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.

Так, каже Шевченко в поемі „Марина” (1848), скаже дехто про нього і відповідає:

Неправда! Їй Богу не лаю!
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвічених християн.
І звір того не зробить дикий,
Що ви, бючи поклони,
З братами дієте.

В доказ цього подає поет образ управителя, ляха ледачого, жонатого, що то має двоє діточок як янголяточок і молоду жінку мов кралю, а деморалізує села й залишає всюди повно нещасних покриток з байстрюками.

Хоч нікому не жаль отих покриток і тих байстрюк, але я, каже поет про їх сльози і печаль:

Розказую, та плачу.
Мені їх жаль...
Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу
Людське серце пробивать,
Людські сльози проливать:

Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток.

Та шкода праці поета, бо:

Поки села,
Поки пани в селах,
Будуть собі тивятися
Покритки...

Ах, те українське село! Ніяк не схо-
дить воно з думки Шевченка. Те село:

...де мати повивала
Мене малого, і в ночі
На свічку Богу заробляла,
Поклони тяжкій бючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...

Оті українські села, де:

Неначе люди подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.

Оті українські села, в яких:

Людей у ярма запрягли
Пани лукаві.

Але як хто не дивиться на те лихо:

То скрізь, здається, любо, тихо,
І в Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,

Красується, кохується
На всю Україну,
А понад ним зеленіють
Широкії села;
А у селах, у веселих
І люди веселі.
Воноб, може, так і сталось,
Як би не осталось
Сліду панського в Україні!

І було би гарно жити на світі, колиб
доля була справедлива й для бідної дів-
чини, а так:

Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках,
Я світом нужу...
Без розкоші, без любови,
Зношу свої чорні брови,
У наймах зношу.

Це так з бідною, але й з багатою
буває не ліпше:

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!
Тяжко, важко в світі жить
І нікого не любить,
Оксамітові жупани
Одинокій носить!

Ах та доля дівоча:

Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись!

Як дівчата цілються,
Як їх обіймають,
І що тоді їм діється,
Я й досі не знаю.
І не знатиму. Ой, мамо!
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись.

А які незабутні ті хвили щирого кохання:

І широкою долину,
І високою могилу,
І вечірною годину,
І що снилось, говорилося

Не забуду я.

Та що з того Не побрались,
Розійшлися, мов не знались.

Женитися? Навіщо? Щоб у запічку дітей годувати? Таж краще жити без клопоту, в оксамітах ходити, меди-вина пити. Так, але що буде на старість? Ось:

Минулися молодії
Веселії літа,
Немає з ким остиглого
Серденька нагріти;
Нема кому зустрінути,
Затопити хату,
Нема кому води тої
Каліці подати!

Це відчуває поет. І рад би знайти серце
дівоче, щоб його зрозуміло:

Маю серце широкее,
Ні з ким поділити.
Не дав еси мені долі,
Молодої долі,
Не дав еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати.

Минулися,
Мої дні і ночі
Без радості, молодії
Так собі минули
На чужині.

А щож вартує життя без любови? Але
без любови непримушеної, чистої, без-
корисної! Тому:

Любіться, діточки, весною!
На світі є кого любить
І без користи; молодю,
Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий спокій ваш стерегти
І в домовині. — („Петрусь”, 1850).

Перед поетом стоїть у таких часах об-
раз матери, не тої панської, бо лани:

...не знають, як ті діти
У них виростають,
Бо матери там не мають,
А мамку наймають.

Для поета:

Слово „мама”, — великеє,
Найкращеє слово!

Бо:

У нашім раї на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Благає одної ласки — рисувати.

І так минали поетові у неволі роки за роками. Мов негода минула молодість. Хороба добивала його кремезне колись тіло, а нудьга й печалі гасили останні надії на поворот в Україну. Розвіялись усі мрії й бажання:

А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанную мою,
Мою Оксаночку, щоб з нею
У двох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополі
Та на високії могили.

Просить поет ласки у влади: „Благаю одної ласки — дозволу рисувати”. Не дозволяють. Ще й роблять донос на нього, що він крадьки віршує і рисує. Новий арешт і нове слідство. Сам цар слідить за тим слідством і дорікає начальству, що допустило до того, що Шевченко міг,

не зважаючи на заборону, писати і рисувати. А разом з тим нове заслання Шевченка в ще гіршу неволю: в Петропавловську кріпость. Тут прожив він цілих 7 літ у цілковитім мовчанні. В той спосіб забивав царат генія України в часі, коли той геній доходив до найвищих висот.

Минають літа. Дня 18 лютого 1855 р. вмирає цар Микола. Засідає молодий цар Олександр II, ученик поета Жуковського, приятеля Шевченка. Дають політичним в'язням амністію, але Шевченка таки поминають. Кажуть, що заважила цариця, яка не могла подарувати Шевченкові того, що він у своїй поемі „Сон” описує її:

Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога.

Та що вона:

Мов та чапля на болоті
Скаче, бадьориться.

Жінка в уяві поета-засланця.

Але всеж таки блиснула надія на волю, а з нею і на нове, може навіть і семейне життя. Бо, пише Шевченко у своїй автобіографічній повісті „Артист” (1856 р.), що й геній потребує успокоюючого спочинку, а „такого солодкого спочинку можна зазнати тільки в кружку дітей і доброї люблячої жінки”.

Жиючи сам один зо своїми думками, поет мріє і про свій „солодкий спочинок”. І трапляється так, що командантом

цього форту призначують культурну і людяну людину, майора Ускова, що дає поетові деякі полекші. Шевченко може знову, хоч крадькома, як не віршувати, то принаймні писати повісті по російськи. Він стає навіть частим гостем у домі Ускова. Бачимо, що в тім домі його дуже полюбила маленька донечка команданта, а ще більше від донечки полюбила його мабуть молода й красна Агата, дружина Ускова. Вона то щиро заопікувалася поетом і мала на нього надзвичайно гарний вплив. Ось із яким захопленням пише про неї Шевченко в листі до свого приятеля Б. Залеського:

„Агата, ця прегарна жінка, для мене справжня благодать Божа. Це одна-єдина істота, якою я захоплююсь іноді навіть до поезії. Таким чином я менш-більш щасливий; можна сказати, що я зовсім щасливий, та чи й може бути інакше в присутності високо моральної і фізично прекрасної жінки?”

Шевченко малює портрет Агати. А маляючи, вдивляється в неї, як в образ жінки, і записує ось які слова:

„Який чудовий, дивний твір непорочної жінки! Це найблискучіша перла у вінці творів. Якби не це одно-єдине, рідне моєму серцю, я не знав би, що з собою робити. Я полюбив її возвишено-чисто, всім серцем і всією душею своєю. Не припускай, друже мій, і тіни чогось порочного в непорочній любові моїй”.

Якби не було, але коли людина зачинає під впливом якоїсь молодой жінки аж так високо її ідеалізувати, то це вже певне, що тут закрюється на любов. А як таке ідеалізування відноситься ще до замужньої жінки, то не диво, коли з цього повстають сплетні. Так і сталося з Шевченком і Агатою. Вони стають предметом розмов і насміхів офіцерів. І їх дружба розбивається. Агата перестала ходити з поетом на прохід, а зате часто буває в офіцерським касині на забавах і картах. Це страшно заболіло Шевченка. І так його вразило, що він ледви „чорне від білого відріжняв”. Отже під впливом цього розчарування Шевченко починає уже трохи тверезіше глядіти на жінку, але признає, що без любови годі жити людині, а зокрема артистові:

„Любов — це животворний вогонь у душі людини, і все, створене людиною під впливом цього божественного почуття, має на собі печать життя і поезії. Все це дуже гарно, та от тільки що: оті вогненні душі, як їх зве Лібельт, надиво невередливі щодо кохання і часто трапляється, що правдивий, найбільш надхнений поклонник краси натрапить на такого морально-огидливого ідола, якому хіба тільки димом із кухні курити, а він, сердега, кадить перед ним найчистішим тямом”.

Тепер уже Шевченко лякається, щоб його приятель-маляр „за прикладом сві-

тових геніїв, не закріпачив своєї ніжної, вражливої душі якомусь сатані в спідниці”. Бо тоді „прощай, наука та мистецтво, прощай, поезія й усе чарівне в житті, прощай навіки!” Давніше Агата збудила в нім бажання зажити домашнім життям, а як поет в ній розчарувався, то вже пише:

„О, колиб ці світові генії могли обійтися без родинного щастя, як би то було гарно! Скільки великих творів не потонуло в отій хатній ковбані і зосталось би на землі в науку та на втіху людям”.

Але щож робити, пише Шевченко, коли і для генія хатне вогнище та родинне коло необхідні. Що робити, коли і наймудріші люди падають тяжкою жертвою ідола-краси: „Винувати їх не можна, бо краса взагалі, а жіноча краса особливо, впливає на них так, що зовсім їх губить”.

„Красуня — це те каламутне джерело, що затроює все прекрасне й велике в житті, пише він далі в своїй повісті „Артист”. Та твердить, що ми самі цьому винуваті, бо ми зробили з красуні ідола без душі й без життя: „Деж початок цього лиха? А от де: у вихованні. Коли ніжних батьків Бог благословить вродливою дочкою, то вони самі починають її лсувати, пестячи її більш, ніж інших дітей, а про освіту своєї улюблениці вони от що думають і навіть говорять: „Пощо даремно мордувати дитину пустою книж-

кою? Вона й без книжки й навіть без посагу зробить блискучу кар'єру”.

Вродлива жінка в словянськiм племенi явище дуже рiдке. I от:

„...ледве те рiдке „явище” виросте з пелюшок, як ми починаємо його начиняти своїми безглуздими похвалами, себелюбством та iншим смiттям i нарештi робимо з нього деревляну ляльку на шарнирах, на зразок отих, що ними користуються малярi, якi укладають драперiї”.

Чи ж можна дивуватися, що потiм виховається з такої людини бездушна iстота, що вважає своїм життєвим завданням тiльки запалювати i роздирати наші серця? Що потiм виростають iстоти, якi остаються цiле життя тiльки поклонницями власної краси, а для яких єдиним товаришем стає — дзеркало?

„Упривiлейована красуня не може нiчим бути, лиш красунею: вона не стане ані люблячою, чесною жiнкою, ані доброю, нiжною мамою, ані навіть палкою коханкою. Вона деревляна красуня, тай тiльки, та й нерозумно булоб з нашого боку бiльше чогось вимагати вiд дерева. Тому то я раджу любитися цими прегарними статуями здалека, але нiяк не наближатися до них, а тим паче не женитись, особливо артистам i взагалi людям, що посвятили себе науцi, або штуцi. Коли артист доконче потребує красунi для своєї любовi штуки, то на те є модельки, танечницi й iншi майстерки цеховi, а

вдома йому, як і звичайному чоловікові, треба доброї, люблячої жінки, а не упривілейованої красуні. Така красуня хіба на одну хвилину освітить яскравими, сліпачими проміннями радості спокійну домівку любимця божого, а потім з цієї хвилевої радості, як з того метеора, що лише замиготів, і сліду не останеться. Красуня, як правдива акторка, потребує юрби поклонників, а чи правдиві вони, чи фальшиві, це їй усеодно, щоб тільки були поклонники”.

От до яких то песимістичних висновків дійшов Шевченко по своїм знайомстві з Агатою Усковою, до якої не хотів навіть залицятися, бо каже, що до цього „ремесла” він не здатний. Він хотів тільки стати її „добрим, щирим приятелем”. Але до цього, як каже Шевченко, не надавалася — ота „деревляна лялька”.

Оттакі думки налягали на душу Шевченка, як він у тій далекій пустині думав про жінку. Та на них треба глядіти як на вияви уяви вразливого й мрійливого артиста-поета, хоч, ніде правди діти, і в тих виявах є багато щирої життєвої правди.

Амнестія і поворот.

Нарешті заходами приятелів і поклонників поета, між ними головню графіні Толстої, вдалося добути амнестію, яку підписано 2 травня 1857 р.

Шевченко зрадив тим як дитина. Але разом з тим сумнівається, чи, вийшовши

з неволі, зможе знову віршувати і малювати. Йому здається часами, що царська заборона знищила вже цілковито його талант. У своїм „Дневнику” записує він тоді ось що:

„Август, поганин, засилаючи Назона до хижих готів, не заборонив йому писати і малювати, а християнин Микола заборонив мені одно й друге. Обидва кати, але один із тих катів — християнин і християнин 19 віку”.

Вийшовши з неволі, йому здавалося, що ті нещастя, які він пережив, очистили його серце. У листі до графині Толстої він пише: „Як золото з вогню, як дитина з купелі виходжу тепер з мрачного чистилища, щоб ступити на новий, благородний шлях життя. І це називаю я правдивим щастям”.

Підчас повороту стрічається він з матір'ю свого друга Костомарова, котрий сидів разом з ним у петербурзькій цитаделі і котрого теж покарано. Шевченко пригадав собі, як та мати „чорніша від чорної землі” боліла над своїм сином. І ось на тім тлі написав тоді Шевченко більшу поему „Неофіти”, в яких зрівняв кровожадного римського Нерона з царем Миколою. Сама поема побудована на ідеї всепрощення. На тім тлі зявляється мати неофіта Алькида.

Щоб мати силу розповісти терпіння цієї
матери, Шевченко кличе до помочі Святу
Марію:

Благословенная в женах,
Святая, праведная Мати,
Святого сина на землі!
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки-море
Сльози кривавії лила,
Так як і Ти...

А потім описує:

Як в Італії росло
Мале дівча, і красою
Святою, чистою красою
Як та лелія, цвіло.

І як:

Незабаром зробилась мати
Із доброї тої дівчати:
Дитину-сина привела.

Син Алькид стає неофітом, іде за Хри-
стовою наукою. І мати бачить, як у рим-
ським колісею, на приказ лютого Нерона,
пускають диких звірів на християн, між
якими є і її Алькид. Бачить мати, як:

Леопард
Із ями вискочив на сцену.
Ступив, зирнув... і полилась
Святая кров.

А мати-небога:

Кругом зиркнула... і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.

А прийшовши до себе, мати сина мученика переймається ідеєю сина й іде продовжати його діло, проповідувати слово Христової правди.

В часі, коли здавалося самому поетові, що неволя вбила його талант, вийшовши на волю, пише поему, в якій представив такий високий і вселюдський ідеал жінки-матери, що отсей твір можна щодо цього назвати загальнолюдською перлою.

Гарне аристократичне товариство, в яке він попав у Нижнім Новгороді, де ждав на дозвіл повороту до Петербурга, обіди, театри і загальна пошана, з якою відносилися до Шевченка й аристократи, не звернули його з давньої дороги. Він захоплюється молодого драматичною артисткою Катериною Піунівною і признається у листі до неї, „що стати вашим мужем було би для мене найбільшим щастям, а зректися цієї думки буде трудно”. Молода артистка думає визискати знайомство з Шевченком для своєї кар'єри, а поет думає знайти у ній щастя. Розча-

рування, тай тільки. Та, на щастя, коротке, скоро проминаюче.

Вийшовши на волю, не може поет видержати, щоб далі не вдарити фельд-феллів-царів („Юродовий”, (1857)). Він питається себе, коли ми в Україні діждемося свого Вашингтона:

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?

І відповідає:

А діждемось таки колись!

Діставши дозвіл на поворот, Шевченко спішиться дуже до Москви, бо там перебувала його давня приятелька, його ангел-хоронитель, княжна Репніна.

Лікар кажує йому, хорому на очі, виходити, але він „нишком-тишком” відвідує княжну. І вона доперва тепер викликає в його серці сильніші почування. Він доперва тепер помічує, що дружба може перелитись у любов. Та це вже було запізно. Це вже не стрінув княжну давній молодий, здоровий, розмріяний поет. Це був уже передчасний старець, зломаний довгим засланням. І не диво, що з тої стрічі з княжною залишився в Шевченка

тільки короткий спогад, записаний у „Дневнику”:

„У неї корисна переміна, стала повніша й мовби молодша”. І тільки всього. Вона стала молодшою, а він — похилений дід. Новий трагічний звук. Другом Шевченка осталась одначе княжна до своєї смерті. І згадувала його імя з святістю.

Воля.

Нарешті Шевченко в Петербурзі, у свого друга Лазаревського, що ним найбільше піклувався за весь час заслання. Спішить дякувати графині Толстой за поміч і при сердечній зустрічі не може висказати ні слова. Граф Толстой дає в його честь обід, підчас обіду російський письменник Микола Дмитрієвич Старов підносить у своїй промові ось що:

„Скажемо, що нам радісно бачити цього Шевченка, котрий серед страшних, вбивчих обставин у суворих мурах „казарми смердячої” не ослаб духом, не впав у розпуку, але зберіг любов до своєї долі, бо вона благородна. Це високий примір для всіх наших артистів і поетів. Вже це одно достойне зробити Шевченка безсмертним. Позвольтеж піднести тост подяки за цього Шевченка, що своїми

стражданнями піддержав святу віру, що дійсно моральну природу чоловіка ніякими обставинами не можливо побороти”.

В Петербурзі знайшов Шевченко й українську громаду. Пізнав славу українську письменницю Марію Марковичку, яку поет уважав найбільшим знавцем української мови. Але його тягнуло в Україну. Тужив за хатою над Дніпром і за дружиною. Це видно з листа поета до жінки Михайла Максимовича:

„Я вас просив, щоб Ви мене оженили, — а то, як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог pomoже, буду в Києві й на Михайловій Горі, а Ви там денебудь під явором, або під вербою і поставте мою завітчану княгиню, а я піду погулять та й зустріну її”.

Посилаючи свій портрет, благає „...не показуйте його дівчатам, а то вони злякаються, — подумают, що я гайдамацький батько, та ні одна і замуж не піде за такого паливоду. А тимчасом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своєму городі гарбузів не саджала”.

А далі сам поет вибирається в Україну. А там відвідує рідну сестру Ірину, сідає

з нею під грушею, кладе голову на її коліна й слухає, як вона розповідає про своє гірке життя. Польські дідичі роблять донос на нього. І його знову арештують, але, на щастя, звільняють.

Ходить над Дніпром і шукає кусня землі, щоб купити і побудувати собі хату. Та воно гарно як є хата, але тоді:

...як у хаті
Є з ким розмовляти.

Щоби було з ким розмовляти, Шевченко хоче женитися з наймичкою свого брата Вартоломея, молодою дівчиною Харитою. Та брат і інші настоюють, щоб не женився, бо малоосвічена дівчина не розумітиме письменницького діла. І Харита не вибиралася виходити замуж „за пана”, бо, як казала, не хотіла йти з одної неволі в другу.

Вернувшись до Петербурга, Шевченко вертається до тої думки, яка зродилась була в нього на засланні, коли писав до княжни Репніної, що хоче „описати материне серце по житті Пречистої Диви, Матери Спасителя”... І з того бажання зродилась тепер (1859 р.) поема „Марія”.

В поемі тій не передано так, як нам передає євангеліє про Матір Спасителя.

Та на тім образ Матери Божої не потерпів. У Шевченка Марія є святая сила всіх святих, пренепорочная, благая, до якої він звертається:

Возри, Пречистая, на них,
Отих окрадених, сліпих
Невольників, подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.

Шевченкова Марія, це та мати, яку старий Йосиф вибавляє від неслави і того, щоб її люди живцем цеглами не доби́ли.

Шевченкова Марія це та мати, що

Сидить собі коло вікна
І в поле дивиться, і шне
Маленькеє сорочення...

Шевченкова Марія це та мати, про яку він каже:

Не плачеш ти і не співаєш,
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий, святого сина,
Як його од зол спасти,
Од бур житейських одвести.

Шевченкова Марія це та мати, що в найми наймається, щоб сина виховати. Це та, що свого Івася:

У холодочок завела,
В бурян, в садок, поцілувала
Та коржиком нагодувала,

Свіженьким коржиком; вонож
Попестилось собі, погралось
Та й спатоньки, мале, лягло,
Такиж у неї на колінах.
Отож і спить собі дитина,
Мов янголяточко в раю,
І на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
Тихенько-тихо: ангел спить...

Шевченкова Марія це та, що розуміє
Великого Сина, що:

Його слова, його діла
Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На сина дивлячись.

Це та мати, що йде

У яр по воду до криниці,
Тихесенька, і принесе
Води погожої, і вміє
Утомлені стопи святії,
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хитона,
Зашиє дірочку, тай знову
Під смокву піде і сидить
І дивиться — о, всесвятая!
Як син той скорбний спочиває.

А як Христа розпняли, то Шевченкова
Марія збирає переляканих учеників її Си-
на, а як вони зійшлися біля неї, то вона:

...страх

Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим вогненным словом.

„Хвала і Похвала Тобі, Маріє”, співає поет, і то за те, що піддержала учеників своєї дитини, за те, що ті ученики потім:

Любов і правду рознесли
По всьому світу; тиж під тином,
Сумуючи, у буряні
Умерла з голоду.

Ота „Марія” Шевченка була і є ще досі причиною, що дехто закидає йому богохульство. Та Марія, як каже один з критиків Шевченка, вийшла зпід пера поета „непорочною, святою, до неї поет молиться словами, не гіршими від тих, що знайдете в молитовниках; вийшла святою тими невимовними стражданнями матери й незглибимими терпіннями, якими Шевченкова „Марія” завершує всі образи його матерей-страдниць”.

Трагедія самотного життя.

Шевченко таки не може погодитися з тим, що прийдеться йому посивіти в самотині, без родини і вірної дружини. І от трапляється така подія:

В домі Карташевських, де сходилися літерати, як Тургенев, Некрасов, Марковичка, Куліш, задумали зробити Шевченкові несподіванку: Була в них служницею кріпачка Лікерія Полусмакова, з довгими

гарними косами, чорними очима й дуже гарними рисами лица. Їй то справили прекрасне українське убрання, щоб вона в нім услужувала при столі гостям тоді, коли буде між ними Шевченко. В той спосіб думали зробити Шевченкові на чужині милу несподіванку, бо Лікерія походила з України і говорила по українськи.

Це так поділяло на Шевченка, що він незабаром влюбився в ту вродливу кріпачку, про яку казали, що в неї „голова розумна, а душа чорна”. Він убив собі в голову, що саме з кріпачкою йому треба оженитися, щоб у той спосіб засвідчити, що він завжди був і далі є „по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу”.

Він не звертає уваги на те, що молода кріпачка, хитра кокетка, була заінтересована більш подарунками Шевченка, ніж ним самим, що думала одружінням „вibrатись у люди”. Шевченко, як описує Олександра Кулішева, створив собі у своїй уяві ідеал і „не хоче глянути звичайними очима”. Для нього ота кріпачка являлася представницею поневоленого українського народу. А на ділі та кріпачка не була зацікавлена творчістю Шевченка, його

ідеалом визволення кріпаків, а мріяла тільки про те, що, одружившись з Шевченком, виїде на зиму до Парижу. Шевченко влюбився не в те, чим та дівчина була. І він це згодом пізнав і це був великий удар для його наболілої душі. Поет бачить, що:

Минули літа молодії...
Холодним вітром від надії
Уже повіяло.
Зима!...
Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись нема,
А нікогісінько нема.

Хіба: сиди і нічогісінько не жди!

В таких хвилях Шевченко кидає хату і блукає ночами по вулицях Петербурга. І тут він теж бачить жінку, жінку як жертву розпусти великого міста, як жертву поганого соціального ладу і боліе над нею:

В ночі і ожеледь і мрака,
І сніг і холод, і Нева
Тихесенько кудись несла
Тоненьку кригу попід мостом.
А я, отож таки в ночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задрипані дівчата,

А дід, сердешній інвалід,
За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу... Деж той світ?
І де та правда? Горе! горе!
Ненагодованих і голих
Дівчаточок, як ту отару,
Женуть („последній долг отдать”),
Женуть до матери байстрят!
Чи буде суд, чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?
Повинна бути, бо сонце стане
І осквернену землю спалить.

Останній акорд.

Заповівши, що мусить прийти до цього, що буде правда між людьми, вдаряє поет в останній акорд і, неначе прочуваючи смерть, віршує:

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться рештувать
Вози в далекую дорогу
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуем спочивать...
Втомилися і підтопались,
І розуму таки набрались,
То й буде з нас!

В самі уродини, 9 березня 1861 р., коли прийшли приятелі повитати Шевченка, водна пухлина вже підступала під його серце. Не спав. Над раном слуга-салдат допоміг йому вбратись і спровадив його вниз до робітні. Переступивши поріг, поет захитався й упав на землю. І помер у тяжких болях, не діждавшися ні волі для кріпаків, ні того малого, чого благав у Бога, себто хатиночки над Дніпром і Оксаночки, щоб з нею дивитися на Дніпр широкий, на лани золотохвилі й високі могили. Не діждався того. Ні не виблагав собі у Бога:

Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Це теж не сповнилося. Шевченко помер у Петербурзі, на чужині.

Одну сльозу з очей карих.

Та вже тиждень по його смерті проголошено маніфест, яким знесено кріпацтво, проти якого Шевченко ціле життя так завзято боровся.

А трохи пізніше повезли і його тлінні останки в Україну. „Наш еси, поете, а ми, нарід твій, духом твоїм дихатимемо во віки і віки” — говорив Куліш, коли ви-

возили домовину Шевченка з Петербурга в Україну.

А в Україні поховали його над Дніпром. І хатиночку поставили біля його могили. Тільки не поховали біля нього його безталанної Оксаночки. Та місце цієї Оксани заступають сьогодні мільйони інших Оксан, що виховуються на благороднім слові Шевченка, повнім одного великого й сильного чувства: ЧУВСТВА ВЕЛИКОЇ ЛЮБОВИ, любови до краси, волі, правди і любови до людей.

Пятьдесят літ по смерті Шевченка, старенька бабуся з панського роду, Ганна Барвінок, згадує з найбільшою радістю, що в однім моменті дійшло в її житті до цього, що вона поцілувала руку кріпака, Тараса Шевченка. А згадуючи про це, пише:

„Мене Господь уповажив, що я могла хоч цим Тобі виректи мою прихильність до Тебе-мученика”.

Це так по смерті Шевченка згадала старенька бабуся за того, що за свого життя так дуже бажав, щоб над кровю писаними його думами заплакало колись серце дівоче. Нічого іншого не бажую собі, писав Шевченко, тільки:

Одну сльозу з очей карих,

І — пан над панами!

Та треба вірити, що як довго житиме жінка на світі, що пізнає, зрозуміє і відчує дух Шевченкової творчости, так довго литимуться при читанні Шевченкових віршів сльози з очей карих, бо — як каже другий геній України, Іван Франко: нема в світовій літературі поета, котрий би „став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем права жінки на повне й людське життя”, як ним є — Тарас Шевченко.

З М І С Т :

	Стор.
Співець України	7
Село: рай і пекло	11
Перша Любов	16
На волі	18
Кобзар і Гайдамаки	25
В Україні	36
Княжна Репніна	37
Скрізь був і скрізь плакав	45
На вищій щабель	51
Арешт, присуд і заслання	51
В кіргізьких степах і над Аральським морем	56
Благає одної ласки — рисувати	69
Жінка в уяві поета-засланця	70
Амністія і поворот	75
Воля	80
Трагедія самотнього життя	85
Останній акорд	88
Одну сльозу з очей карих	89

З М І С Т :

	Стор.
Співець України	7
Село: рай і пекло	11
Перша Любов	16
На волі	18
Кобзар і Гайдамаки	25
В Україні	36
Княжна Репніна	37
Скрізь був і скрізь плакав	45
На вищий шабель	51
Арешт, присуд і заслання	51
В кіргізьких степах і над Аральським морем	56
Благає одної ласки — рисувати	69
Жінка в уяві поета-засланця	70
Амністія і поворот	75
Воля	80
Трагедія самотнього життя	85
Останній акорд	88
Одну сльозу з очей карих	89